

**Ilmiy amaliy
jurnal
№ 11 (13)
2025**

**YANGI
O'ZBEKISTON
IQTISODIYOTI**

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali 11-son 2025 yil*

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI

11

ISBN 978-9943-5256-3-4

Toshkent – 2025

MUNDARIJA

Жанназарова Г.К., Кодиржонов Ш., Миркомиллов Д. Инфраструктура экологии: мировой опыт и перспективы для Узбекистана.....	7
Бабаханова Д.Р. Цифровая трансформация промышленности: инновации, которые определяют будущее.....	15
Raxmatullaev A.X. Neft-gaz sanoati korxonalarining samaradorligini oshirishda investitsion faoliyatni takomillashtirish.....	18
Кадирова Д.Ш. Фосфогипс чиқиндисиди асосида олинадиган гипсли боғловчининг техник-иктисодий самарадорлик кўрсаткичлари.....	22
Исраилова Д.К. Иқтисодиётда аёллар бандлигини ташкил этишга назарий қарашлар...	24
Мирсаидова Ш.А. Зарубежный и отечественный опыт повышения эффективности строительных компаний.....	29
Солиева Г.А. Туризм и цифровые технологии.....	35
Қобиллов Ш. Янги Ўзбекистоннинг “Яшил” тараққиёт йўли” — хавфсизлик ва фаровонлик омили.....	39
Boboyev A.Ch. Hududlarda agrosanoat majmuasini klaster asosida ishlab chiqarishini tashkil etish	46
Жураханов М.Э. Концептуальные основы устойчивого развития малого бизнеса и предпринимательства Узбекистана.....	50
Ismatov R.O. Sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarish tizimini samaradorligini oshirish.....	55
Шокирова Г.М. Суть и особенности управления цифровым маркетингом и его значимость для организации бизнес-процессов на промышленных предприятиях.....	60
Anafiyyayev A.M. Makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda sanoat tarmog'i salohiyatining roli.....	65
Mirzayev S.A. O'zbekiston qurilish sanoatida strategik boshqaruv.....	69
Sattikulova G.A. To'qimachilik sanoatini rivojlantirishni hududiy xususiyatlari yuzasidan ilg'or xorij tajribasi.....	72
Ubaydullaev K. Qoraqalpog'iston Respublikasi qishloq xo'jaligida moddiy-texnika resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish zahiralari.....	76
Quvondiqova G.S. “International experience: the interrelationship between industrial investments and economic growth”.....	80
Сапаров И.Ў. Европа иттифоқининг рақамли платформаларни тартибга солиш тажрибаси: Digital Markets Act (DMA) ва Digital Services Act (DSA).....	84
Saidaxmedov N.X. Raqamli texnologiyalar asosida yengil sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini oshirish mexanizmlari.....	90
Pardayev T.N., Jo'rayev J.J., Usmonov Sh.E. Bojxona to'lovlaridan beriladigan imtiyozlarning samaradorligini oshirish yo'llari.....	94
Eraliev A.A. Efficient utilization of digitalization to enhance productivity in Uzbekistan's enterprises.....	99
Соҳибназаров А.А. Ўзбекистонда исломий молия тизимининг шаклланиши ва ривожланиш босқичлари: хронологик ёндашув.....	103
Karimova N.Y. Raqamli transformatsiya va mehnat unumdorligi o'sishining iqtisodiy rivojlanishga ta'siri: O'zbekiston misolida empirik tahlil.....	107
Usubjonov Z.V. Bank xizmatlari bozorini rivojlanishda marketing strategiyalaridan foydalanish.....	110
Jo'raboyev H.X. Analysis of economic and financial indicators of small business entities in the construction sector.....	113
Ziyodullaev S.M. Modern approaches to reducing liquidity risk in managing bank passive operations and harmonization with international standards.....	117
Хайдаров Х.У., Рахмонов Д.Р. Молиявий инқироз оқибатлари ва уларни олдини олиш чора-тадбирлари ахамияти.....	120

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 11-son 2025 yil

Achilov A.N. Aktuar uslublarning aktualligi.....	125
Berdiyarov B.T. O‘zbekiston tijorat banklari uchun sun’iy intellektga asoslangan kredit riski va likvidlikni boshqarish.....	127
Nishonboyev D.E. Directions for improving the business environment in Uzbekistan.....	132
Юлдашева Г. Основные направления повышения эффективности управления деятельности предприятий оптовой (розничной) торговли.....	136
Jumanazarova G. Investitsion siyosatni amalga oshirishda xorij tajribasi.....	138
Амбарцумян А.А. Некоторые проблемы внедрения возобновляемых источников в генерацию энергии.....	142
Yangiboyev U.A. Chakana savdo tarmoqlarini raqamlashtirish yo‘nalishlari	146
Холматов Б., Абдукаххорова З. Ижтимоий давлат моделлари	150
Mambetjanov Q.Q. Kambag‘allikni qisqartirishda inson kapitali omilidan samarali foydalanish yo‘nalishlari	154
Nigmatova D.Z., Amanov E.G’. Talant management tizimi – inson resurslarini boshqarishda innovatsion yondashuv sifatida	159
Xalmirzayev A.A., Shodiyeva N.H. Agroturizmni rivojlantirishning xalqaro tajribalari va undan O‘zbekistonda foydalanish imkoniyatlari	162
Normurodov X.E., Abduxalilov S.A. O‘zbekiston iqtisodiyotining barqaror o‘shida inson kapitalining ahamiyati	167
Мусаева Д.Д. Основные принципы и подходы к стратегическому управлению	172
Гайбуллаев Ф. Коррупциядан қарши мурасасиз муҳит яратиш борасида кенг қўламли ислохотлар стратегияси.....	175
Mirzayev B.S. Bank sektorida kredit xavflarini baholashning yangi usullari: PD–LGD–EAD integratsiyalashgan modeli.....	180
Ruzmanov Sh.U. Oziq-ovqat korxonalari mahsulotlari raqobatbardoshligini boshqarish samaradorligini baholash usullari.....	183
Xasanova X.F. Islomiy moliyalashtirishda buxgalteriya hisobi va audit tekshiruvlarini uyg‘unlashtirish.....	187
Baxtohunova D.N. Mijoz - bank uchun emas, bank- mijoz uchun. (Mijozning o‘rniga o‘zingiz o‘tiring...).....	191
Ikromov A.Sh. Yangi O‘zbekistonda oziq-ovqat korxonalarida mahsulot raqobatbardoshligini boshqarish amaliyotini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash xususiyatlari.....	195
Abdumo‘minov A.A. Sanoat korxonalari raqobatbardoshligiga ta’sir etuvchi omillar.....	200
Murtazayev I.B. Zarafshon mintaqasida agrar salohiyat va qayta ishlash infratuzilmasini rivojlantirishning oziq-ovqat xavfsizligiga ta’siri.....	207
Абдухамидова Ф.Б. Факторы, влияющие на намерение пользователей оформлять цифровые подписки.....	212
Juraev D.A. Sanoat korxonalari ishlab chiqarish samaradorligini oshirish.....	215
Захирова Г.М. Ўзбекистонда тиббий туризмни ривожлантириш масалалари.....	218
Tursunov M.B. Tadbirkorlik risklarining mohiyati, mazmuni va turlari.....	223
Danabekov A.S. Yangi O‘zbekistonda kambag‘allikni qisqartirish - davlat siyosatining ustuvor masalasi sifatida.....	230
Кадырова И.В. Работы особенности регионального туристического кластера.....	233
Ro‘zimatova Sh.B. Xorazmda gastronomik turizmni rivojlantirish.....	237
Doniyev Sh.O’. Global iqtisodiy integratsiya sharoitida to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar jalb qilish: mavjud imkoniyatlar hamda to‘siqlar.....	240
Давлетов Ж.М. Зарубежный опыт управления качеством пассажирских перевозок на железнодорожном транспорте.....	244
Aripov O.A. Sharqda buyuk mutafakkirlarning asarlarida «tadbirkorlik» tushunchasi mohiyatining yoritilishi.....	248
Turebekov A.A. Jahon bozor iqtisodiyotida ishlab chiqarish xarajatlarini tartibga solishning nazariy jihatlar.....	253

**SHARQDA BUYUK MUTAFAKKIRLARNING ASARLARIDA «TADBIRKORLIK»
TUSHUNCHASI MOHIYATINING YORITILISHI**

**УТОЧНЕНИЕ СУЩНОСТИ ПОНЯТИЯ «ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО» В ТРУДАХ
ВЕЛИКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ ВОСТОКА**

**CLARIFICATION OF THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF "ENTREPRENEURSHIP"
IN THE WORKS OF GREAT THINKERS IN THE EAST**

Aripov Oybek Abdullayevich

Namangan davlat texnika universiteti “Iqtisodiyot” kafedrası mudiri, DSc, professor

Annotatsiya

Maqolada Sharq mutafakkirlari – Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Az-Zamaxshariy va Ibn Xaldunning tadbirkorlik, mehnat, bilim va jamiyat taraqqiyotiga oid qarashlari tahlil qilingan. Ularning tadbirkorlik to‘g‘risidagi qarashlari, mehnat qadri, ijtimoiy hamkorlik, bilimning ustuvorligi va iqtisodiy tarbiyaga doir fikrlari zamonaviy iqtisodiy tafakkurga ta’siri bilan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Sharq mutafakkirlari, tadbirkorlik, mehnat, bilim, ijtimoiy taraqqiyot, iqtisodiy tafakkur, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Ibn Xaldun.

В статье анализируются взгляды восточных мыслителей – ал-Фараби, ал-Бируни, Ибн Сины, Юсуфа Хас Хаджиба, аз-Замахшари и Ибн Халдуна – на предпринимательство, труд, знания и социальное развитие. Раскрывается их влияние на предпринимательство, сущность труда, социальное сотрудничество, главенство знаний и экономическое образование, а также их влияние на современную экономическую мысль.

Ключевые слова: восточные мыслители, предпринимательство, труд, знания, социальное развитие, экономическое мышление, ал-Фараби, ал-Бируни, Ибн Сина, Юсуф Хас Хаджиб, Ибн Халдун.

The article analyzes the views of Eastern thinkers - Al-Farabi, Al-Biruni, Ibn Sina, Yusuf Khas Hajib, Al-Zamakhshari and Ibn Khaldun on entrepreneurship, labor, knowledge and social development. Their views on entrepreneurship, the value of labor, social cooperation, the primacy of knowledge and economic education are highlighted with their impact on modern economic thinking.

Keywords: Eastern thinkers, entrepreneurship, labor, knowledge, social development, economic thinking, Al-Farabi, Al-Biruni, Ibn Sina, Yusuf Khas Hajib, Ibn Khaldun.

Markaziy Osiyoda iqtisodiy faoliyat va tadbirkorlikning shakllanishi ko‘p mingyillik tarixga ega. Ayniqsa, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi buyuk allomalar va mutafakkirlar o‘z asarlarida mehnat va iqtisodning ijtimoiy taqsimotiga katta o‘rin ajratishgan. Abu Nasr Forobiy boyliklarni insonning ishlab chiqarishda ishtirokiga qarab adolatli taqsimlash tarafdori bo‘lgan, urush va qullikni qoralagan, davlatlararo iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirish g‘oyasini ilgari surgan.

Abu Nasr Forobiy. Asl ismi Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug‘ Tarxon (873-950). Uning asarlari markazida inson muammosi turadi. Insonning axloqiy fazilatları, erkinlikka erishish, shaxsiy va ijtimoiy baxtga intilishi, insonning go‘zal kelajakni izlashi masalalari alohida ustuvorlik kasb etadi.

Aytishlaricha, Forobiy Arastuning «Jon haqida» deb nomlangan asariga o‘z qo‘li bilan: «Men bu asarni 200 marta o‘qidim», — deb yozib qo‘ygan ekan.

Forobiy o‘zining «Fozil odamlar shahri» asarida yoshlar haqida gapirib, yoshlar «...kasb-hunar, ish tajriba, jahd va g‘ayratga ega bo‘lganlari va shu narsalarni o‘z vujudlarida singdirganlaridan so‘ng ularni asta-sekin egallay boradilar...» [1], degan fikrni ilgari surgan. Allomaning fikricha, muayyan kasb-hunarni o‘rganishda, avvalo, hunarga qanoat, g‘ayrat va shijoat bilan yondashilsa, undagi bu intilish ravon harakatga kelib, shu hunarga nisbatan ko‘nikish hosil qiladi. Bu yerda mazmunan, mehnatni insonning odatiy hayoti ehtiyojiga aylantirish haqida so‘z bormoqda.

«Har bir inson, – deydi Forobiy, – o‘z tabiati bilan shunday tuzilganki, u yashash va oliy darajadagi yetuklikka erishmoq uchun ko‘p narsalarga muhtoj bo‘ladi, u bir o‘zi uchun bunday narsalarni qo‘lga kiritib olmaydi, ularga ega bo‘lish uchun insonlar jamoasiga ehtiyoj tug‘iladi... Bunday jamoa a‘zolarining faoliyati bir butun holda ularning har biriga yashash va yetuklikka erishuv uchun zarur bo‘lgan narsalarni yetkazib beradi» [2]. Hozirgi iqtisodiyot nazariyasi buni ishlab chiqarishning ijtimoiyligi deb ataydi.

Al-Forobiy fikricha odamning ehtiyojlari jamiyatni shakllantirishdagi birinchi sabablardandir. U aytganidek, tadbirkorlik faoliyatining zaruriyati «odam... yashashi va kamolga yetishi uchun ko‘p narsalarga ehtiyoj sezishidan» kelib chiqadi. Al-Forobiyning tadbirkorlik faoliyati mohiyatini tushuntirishda o‘ziga xos jihatlari shundan iboratki, u o‘zaro yordam va do‘stlikni zarur shart deb hisoblab, faqat shu jihatlarga asoslangan shahargina fozil bo‘la oladi.

Abu Nasr Forobiy yoshlarni bilimli, sohibkor, uddaburron, zukko va ishbilarmon bo‘lib, kamolga yetguncha shu tartibda tarbiyalash zarurligini qayd etadi. Agar shaharda qancha fozil insonlar ko‘p bo‘lsa, shahar shuncha gurlab rivojlanishi haqida fikr bildiradi.

«U yana qanday shahar fozil shahar va qanday odam fozil odam ekanligini tushuntiradi, qoidali va sog‘lom fikrlash fazilatiga ega bo‘lgan shahar va fozil odam hamisha g‘olib ekanligini ko‘rsatadi» [3].

Abu Rayhon Beruniy. To‘liq ismi Abu Rayhon Beruniy Muhammad ibn Ahmad (973 – 1048) – ulug‘ o‘zbek mutafakkir olimi, o‘rta asrning buyuk daholaridan. Uning asarlari nihoyatda ko‘p, yetuk va nihoyatda ishonchlidir.

Beruniy eng avvalo inson mehnatini ulug‘laydi. Inson hayotidagi zarur narsalar, shuningdek, qimmatbaho narsalar inson mehnati bilan yaratilishini tushuntiradi. Yangilik yaratish insonga xos fazilat ekanligini isbotlaydi. Insonning qadr-qimmati uning avlod-ajdodlarining kim bo‘lganligi bilan emas, balki uning mehnati bilan belgilanadi. Agar V.Petti XVII asrda mehnatni boylikning otasi deb atagan bo‘lsa, IX asrda yashagan o‘zbek mutafakkiri A.R.Beruniy mehnat nafaqat moddiy ne‘matlar yaratish vositasi, balki bilim va fanni rivojlantirish omilidir, deb kengroq tushuncha bergan.

Abu Rayhon Beruniyning fikriga ko‘ra, odamlar zaruriy ehtiyojlarini qondirishga intilib, birgalikda, ya‘ni uyushgan holda yashaydi va ular shunday qilishga majburdirlar, deydi. Ammo, odamlarning birgalikdagi turmushi insonni haqiqiy qudratga, uning ehtiyojlarini qondirishga olib kelmaydi, buning uchun yana mehnat qilish ham zarurdir. Bu fikrni davom ettirib, «insonning qadr-qimmati o‘z vazifasini a‘lo darajada bajarishdan iborat: shuning uchun insonning eng asosiy vazifasi va o‘rni mehnat bilan belgilanadi, inson o‘z xohishiga mehnat tufayli erishadi», deb yozgan edi u [4].

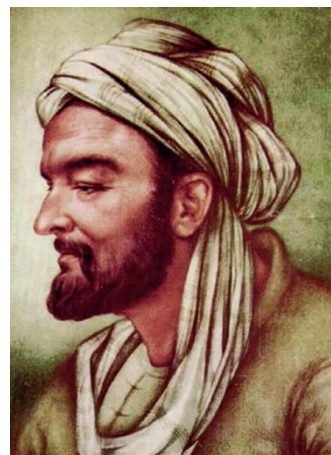
A.R.Beruniy asarlarida davlatning paydo bo‘lishi ham ehtiyojdan deb tushuntiriladi. U insonning bir qator ehtiyojlari tadbirkorlik, mehnat, izlanish, yaratish, qurish, bunyod qilish, ilm olish, bilish orqali qondirilishi mumkinligini e‘tirof etadi. Shu tufayli insonning faqat pul, mol-dunyo bilan emas, balki tevarak-atrofni o‘rganish zarurligi bilan hayoti ko‘proq mazmunli bo‘lishini isbotlaydi.

«Menda eng oliy boylik – bilim bor. Va aslida – nega menga boylik kerak? Men juda boyman. Bilimga boy!» [5], deb qayd etadi Beruniy. U agar inson boy bo‘lishni istasa, u albatta bilimli bo‘lishi kerakligiga e’tibor qaratadi. Bu g‘oyalar inson kapitali va bilimlar iqtisodiyoti konsepsiyalarida mujassamlashmoqda.

Aynan Beruniy o‘z yondashuvlarida insonni – bilimli va sohibkor tarzda iqtisodiy munosabatlarda ishtirok etishi bilan boshqalardan ajralib turadigan ongli jonzod ekanligini alohida e’tirof etadi. Beruniy o‘z asarlarida insonparvarlik g‘oyalari, ma’naviy qadriyatlar xususida ko‘p fikr va o‘gitlarini keltirgan. Uning bunday yondashuvlari hozirgi davrda yoshlarni barkamol inson etib tarbiyalashga xizmat qilmoqda. Beruniyning qarashlarini o‘rganish iqtisodiy jarayonlarda ma’naviy omillarning rolini chuqurroq tasavvur qilishga yordam beradi.

Abu Ali Ibn Sino. O‘z davrida Abu Ali al-Husayn ibn Abdulloh ibn al-Hasan ibn Ali (980–1037) tibbiyot sohasida o‘ta mashhur olim bo‘lgan. G‘arbda Avisyenna nomi bilan taniqli.

Ibn Sino inson xulqida g‘ayrat va shijoat alohida o‘rin tutishini tasdiqlaydi. U ishsizlik va bekorchilik nafaqat jaholatni tug‘diradi, balki ular bir vaqtning o‘zida kasallikning ham sababidir, deb e’tirof etadi. Demak, g‘ayratli va shijoatli insonlar sohibkorlik qila olishini bashorat etadi. Abu Ali Ibn sino o‘zining fozil (ideal) davlat to‘g‘risidagi fikrlarini bayon qilib, hamma o‘z foydasi uchun mehnat qilishi kerak deydi.

Ibn Sino fikricha, «hayvon tabiat ne’matlariga qanoat qiladi, odamga esa tabiat ne’matlari kamlik qiladi». Shuning uchun faqat odamlargina o‘z mehnati bilan mashg‘ul bo‘lib, biron-bir foydali ishni boshlaydi va ular «yolg‘izlikda vositalarini topa olmaganlaridek, ...muloqot va o‘zaro yordamga muhtoj bo‘ladilar» [6], ya’ni murakkab iqtisodiy jarayonlarni ko‘pchilik bilan hal etishadi.

Ibn Sino 17 yoshdayoq Buxoro xalqi orasida mohir tabib sifatida tanilgan. O‘sha kezlarda hukmdor Nuh ibn Mansur betob bo‘lib, saroy tabiblari uni davolashdan ojiz edilar. Dovrug‘i butun shaharga yoyilgan yosh tabib amir saroyiga taklif qilinadi. Uning muolajasidan hukmdor tezda sog‘ayib, oyoqqa turadi. Evaziga Ibn Sino saroy kutubxonasidan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Ibn Sino o‘zining buyuk «Tib qonunlari» asarida iqtisodiy tarbiya haqida so‘z yuritib, inson bolasini tarbiyalashda mehnatning roli katta ekanligiga alohida e’tibor qaratadi. Uning bu yondashuvlari A.R.Beruniyning qarashlari bilan mos keladi.

«Agar oila boshlig‘i tajribasizlik yoki nohaklik qilsa, u oila a’zolarini yaxshi tarbiyalay olmaydi va uning oqibatida bundan-da yomon natijalar kelib chiqadi» [7]. Uning fikricha, bola tarbiyasi yaxshi yo‘lga qo‘yilsa, halol rizq topadi, farovon yashaydi va baxtli bo‘ladi. Demak, oilaning eng muhim vazifasi farzand tarbiyasi hisoblanar ekan, ularni jamiyatga foydali, sohibkor shaxs qilib tarbiyalash har bir ota-onaning vazifasidir, deb belgilaydi Ibn Sino.

Olim o‘zining dono fikrlari bilan barcha boyliklar halol mehnat bilan orttirilishi, ota-onalar o‘z farzandlarini kasb-hunarga o‘rgatishi va undan olingan daromad orqali halol yashash kerakligini, iqtisodiy faoliyatsiz, tadbirkorliksiz muvaffaqiyatga erishish mumkin emasligini ta’kidlaydi.

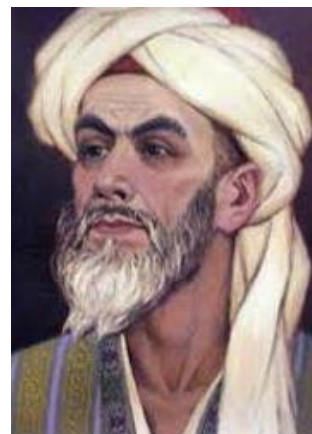
Ibn Sino qarashlari mehnat insonning ma’naviy shakllanishida eng birinchi omil ekanligini, kasbiy mahorat bilan ma’naviy kamolot bir-birini taqazo etishini ifodalaydi.

Yusuf Xos Hojib (XI asrda yashagan, tahm. 1020/21 yilda tug‘ilgan lekin vafoti to‘g‘risida ma’lumotlar yo‘q). U o‘z davrining yirik ma’rifatparvari, donishmandi va davlat arbobi bo‘lgan. Yusuf Xos Hojib o‘z asarida dehqonlar, savdogarlar, chorvadorlar, hunarmandlar va kosiblar, kambag‘al qashshoqlar haqida gapirib, ularning hayoti, mafkuralari, odatlari, axloqlari haqida nozik fikrlar yuritadi [8].

Jamiyatni rivojlanishida foydani ko‘zlab, mehnat qilishning o‘rnini alohida ta’qidlagan Yusuf Xos Hojib «odamga foydasi tegmaydigan odam – o‘lik, essiz o‘tgan umr emas, essiz sarflangan mehnat», deb qaraydi [9].

Yusuf Xos Hojibning «Qutadg‘u bilig» («Saodatga eltuvchi bilimlar») asari davlatning idora usullaridan tortib, to har xil qonun-qoidalar, axloq tamoyillarini o‘zida mujassamlashtirgan bir qomusiy asardir. U insonni jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining markaziga qo‘yadi. Shu jihatidan uning g‘oyalari fuqarolik jamiyati g‘oyalari hamohangdir.

Yusuf Xos Hojib farzand tarbiyasi haqida to‘xtalib shunday yozadi: «Farzand qanchalik bilimli, aqlli-hushli bo‘lsa, iqtisodni yaxshi o‘zlashtirsa, ota-onaning yuzi shunchalik yorug‘ bo‘ladi» [10]. Chunki mutafakkirning fikricha, aynan bilimli, tarbiyali farzand iqtisodiyot muhitida foydali ishlarga qo‘l uradi va jamiyatda farovonlik yaratishga hissa qo‘shadi. Har bir oila farzandi o‘zi qiziqqan kasb va hunarni o‘rganishi, hayotdan ta‘lim olishi, aqlli va bilimdon bo‘lishi, buning natijasida esa chinakam insoniy go‘zallikka erishishi mumkinligini alohida e‘tirof etadi.

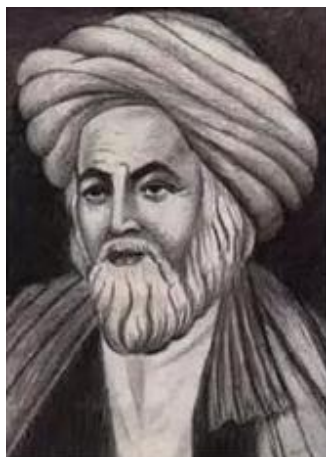

O‘gal-qizga bilim, hunar o‘rgatish kerak,
Toki bu hunarlar bilan fe‘l-atvori go‘zal bo‘lsin.
Kimning xulq-atvori, fe‘li yaxshi bo‘lsa,
U tilagini topadi, oyu kun unga kulib boqadi.

Xos Hojib o‘z qarashlarida, tarbiya olgan va bilimga ega bo‘lgan shaxsning sohibkorlikda omadi keladi deb biladi. U boqimandalikdan, yalqovlikdan, o‘g‘irlik va harom-xarish ishlardan farzandlarni asrash zarurligini tushuntiradi.

Shuni alohida e‘tirof etish kerakki, Adam Smitning (XVIII asrda yashagan) iqtisodiy ta‘limotidagi mamlakatni iqtisodiy tanazzuldan chiqarishning uch jihati, ya‘ni, tinchlik-osoyishtalik, me‘yordagi soliqlar va iqtisodiy erkin faoliyat yuritish g‘oyasi, aynan Yusuf Xos Hojib tomonidan yetti asr avval bayon etilgan.

Abul Qosim Mahmud Az-Zamaxshariy (1075-1144) – o‘rta osiyolik yozuvchi, faylasuf, amaldor. Umuman, Az-Zamaxshariy bilim va umuminsoniy sifatlar orqali erishish mumkin bo‘lgan iroda haqida, insoniyatni farovonlik va xotirjamlikka intilishi haqida yozgan.

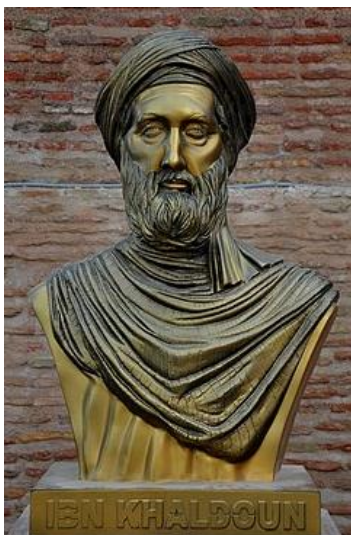

U shunday deydi: «Tadbirkorlik taqdiru qismatlarda g‘oliblikka olib kelish demakdir» [11]. Az-Zamaxshariy yondashuvlariga ko‘ra tadbirkorlik noyob qobiliyat, bunday qobiliyat barchada ham uchrayvermaydi, ya‘ni, «Hunarmandu kosiblar ko‘pdir, biroq mohiru qobiliyatliolari ozdir (ya‘ni, usta ko‘pu, ustasi ozdir)» [12]. Az-Zamaxshariy bu fikri bilan tadbirkor xatoga kamdan-kam yo‘l qo‘yadigan shaxs ekanligini va faqat g‘alaba sari yurishini e‘tirof etadi.

Az-Zamaxshariy «Mol-mulkni behuda isrof qilish kufrona «ne‘matdir», uylamasdan boyligini sarflash to‘liq tanazzulga olib keladi» [13], deb isrofgarchilikdan tiyilishni aytadi. Shuningdek, tadbirkorlarning «Qaysiki molu mulkning zakoti bajo keltirilsa (berilsa), uning xayru barakati ko‘p bo‘ladi» [14] deydi, ya‘ni, tadbirkorlarning shariat yo‘lida saxiylik yo‘lidagi harakatlarini ham alohida qayd etadi.

Az-Zamaxshariy o‘z davrida tartib-intizomni kuchli o‘rnata olgan amaldor. Uning fikricha, «Biror mamlakat (hokimiyat) ishlarining orqaga ketishiga sabab – vabo ko‘p bo‘lib, tuzuklariyu tartibotlarining susayishidandir». Uning fikricha, agar «Odamning sirtiyo botini (ichi) to‘g‘ri, salomat va – tuzuk bo‘lsa, uning zoxiri (tashqarisi) ham saxiy va salim bo‘lur». Demak, Az-Zamaxshariy har qanday tadbirkor yoki rahbar shaxsni insoniyatning rivoji yo‘lida faqat to‘g‘riso‘z, oqil va adolatli fazilatlariga ega bo‘lishlari yo‘liga chaqiradi. «Savdogarning hurmati va nufuzi uning hamyonida, olimniki – kitobida» [15]. Demakki, bilim olishni hamma narsadan ustun deb baholaydi. Uning g‘oyalari zamonaviy meritokratik yondashuvda ifodalanmoqda.

Ibn Xaldun [16] (1332-1406 y.y.) arab mutafakkiri va tarixchisi. Sharqcha iqtisodiy

tafakkurning takomillashuvida Ibn Xaldunning hissasi benihoya katta bo‘lgan. U siyosiy iqtisod uchun ahamiyati katta bo‘lgan salmoqli fikrlar bayon qilgan. Uning asosiy asari «Kitob ul-ibar» («Ibratlar kitobi», 1370 y.) bo‘lib, unda o‘z davridagi tarixiy-ijtimoiy masalalar bayon etilgan. Asarda axloq va ijtimoiy muassasalar kishilar turmushi bilan bog‘liqligi, mehnat va kishilarning o‘zaro munosabati jamiyat hayotida muhim ahamiyatga ega ekanligi ta’kidlagan. Ibn Xaldunning nazarida jamiyat moddiy qiymatlar «ishlab chiqaruvchilar» jamoasidan iborat. Odamlarni hayvondan farqi – deydi u, – ijtimoiy hayot bo‘lib, uning asosini odamlarni birlashishga va o‘z ehtiyojlarini birgalikda qoniqtirishga moyilligi tashkil qiladi. Odam hayvonlardan o‘z xususiyatlari tufayli ajralib chiqqan, bu xususiyatlar ichida ilm va hunar alohida o‘rin tutadi [17].

Ibn Xaldun shaharlarni paydo bo‘lishini to‘g‘ridan-to‘g‘ri ishlab chiqarishning rivojlanishi bilan bog‘laydi. Shaharlarning shakllanishi uchun u odamlarning «o‘sib boruvchi ehtiyojlarini» qondiradigan turli hunarmandlarning bo‘lishini asosiy me‘zon deb bilgan. Ibn Xaldunning fikricha, hunarmandchilikning rivojlanishi, fan va san’atning rivojlanishi bevosita «mehnat unumdorligining o‘sishi»ga olib keladi. Shunday qilib, mehnat unumdorligining o‘sishi, shaharlarni kengayishi va aholining o‘shida asosiy omil deb hisoblaydi.

U mamlakat savdo-iqtisodiy ishlariga davlatning aralashuvi qanchalik ko‘paysa, tadbirkorlarning faoliyatlari shunchalik qiyinlashishini ilk bor qayd etgan. Ibn Xaldun ko‘p darajali boshqaruv tizimlari (byurokratiya) cheklangan, vazifasi, qonun va tartibni ta’minlaydigan, kichik armiyasi bo‘lgan, davlat faoliyatini moliyalashtirish uchun fuqarolardan oz miqdordagi soliqlar undiradigan davlatni, eng yaxshi davlat, deb ataydi.

Ibn Xaldun tadbirkorlikning vazifasi ishlab chiqarish omillarini bozor munosabatlariga moslashtirish va ularning o‘zaro hamkorligini ta’minlashdan iborat deb hisoblagan. Tinchlik va huquq-tartibot sharoitida aholi qanchalik ko‘p bo‘lsa, mehnat faoliyati turlari shunchalik ko‘p bo‘ladi. Boshqa tomondan, Ibn Xaldun ham «Inson oladigan foyda uning mehnatining qiymatidir», deb ta’kidlaydi. U «bu foyda keltiradigan sarflangan mehnatning katta miqdoridan olinadigan katta foyda» haqida gapiradi.

Ibn Xaldun ilmsizlik va rag‘basizlik tufayli byurokratiya tijorat faoliyatini samarali boshqara olmaydi, deb hisoblagan. Uning fikricha, davlat savdo va ishlab chiqarishda ishtirok etadigan mamlakatlarda iqtisodiy profisit va pasayishning nisbatan kamayishi kutilishi kerak. Ibn Xaldun shu va boshqa iqtisodiy tamoyillarni madaniyatli jamiyat qurishning zaruriy sharti deb bilgan. Olim iqtisodiyotning juda ko‘p fundamental tushunchalarini kashf etdi.

Ibn Xaldun Adam Smitdan oldin ham mehnat taqsimotining qadr-qimmati va zarurligini kashf etgan olimdir. U qiymatning mehnat nazariyasini ochishda Devid Rikardodan oldinda edi va iqtisodiyotni barqarorlashtirishda davlatning rolini Jon Keynsdan avvalgi yillarda ko‘rib chiqqan sharq olimi edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abu-l-Qosim Mahmud Az-Zamaxshariy. Nozik iboralar. (Sharxlar muallifi va tarj. U. Uvatov. Nashrga tayyorlovchi Asad Dilmurod). –T.: Kamalak, 1992. – 75-b.
2. Aripov O.A. Kichik biznes va tadbirkorlik. Darslik (lotinda). – Namangan. «Mashrab» nashriyoti. 2025. – 356 b.
3. Aripov O. A. O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni davlat tomonidan tartibga solish // –T.: Fan. – 2012. – T. 272. – S. 332-334.
4. Aripov O. A. Kichik biznesni davlat tomonidan tartibga solish va ishbilarmonlik muhitini rivojlantirish. Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati //T.: TDIU. – 2020. – T. 72.

5. Umarova N.Sh. Sharq mutafakkirlarining iqtisodiy ijtimoiylashuv haqidagi qarashlari. // file:///C:/Users/admin/Downloads/shar-mutafakkirlarining-i-tisodiy-izhtimoiylashuv-a-idagi-arashlari.pdf
6. Forobiy, Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. –T.: Yangi asr avlodi, 2016.
7. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. (To‘rtliklar). –T.: G‘afur G‘ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1991.
8. Razzaqov. A., Tolipov Sh., Toshmatov I., Muhammadjanova G. Iqtisodiy ta’limotlar tarixi. Ma’ruzalar matni. –T.: Kibernetika, 1992. 21 bet.
9. Hayot va iqtisod. / X-XV asrlarda tijorat ilmi. №8, 1991. 63 bet.
10. <https://asr.uz/36769/>
11. <https://e-tarix.uz/shaxslar/141-abu-rayhon-beruniy.html>
12. <https://uzbekistan.travel/ru/o/al-biruni-sverhchelovek/>

UDK:330.13

**JAHON BOZOR IQTISODIYOTIDA ISHLAB CHIQUV XARAJATLARINI
TARTIBGA SOLISHNING NAZARIY JIHATLARI**

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ИЗДЕРЖЕК НА
ПРОИЗВОДСТВО В МИРОВОЙ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ**

**THEORETICAL ASPECTS OF REGULATING PRODUCTION COSTS IN GLOBAL
MARKET ECONOMY**

Turebekov Anvarbek Adilbekovich

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika universiteti professori, i.f.n.

Annotasiya

Mazkur maqolada ishlab chiqarish xarajatlari tushunchasining iqtisodiy nazariyada shakllanishi va rivojlanishi klassik hamda neoklassik iqtisodiy maktab vakillari qarashlari asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda Ksenofont va Aristotelning almashuv, qiymat va tovarlar tengligiga oid g‘oyalari, A. Smit va D. Rikardoning mehnat qiymat nazariyasi hamda nisbiy ishlab chiqarish xarajatlari konsepsiyasi yoritilgan. Shuningdek, neoklassik iqtisodiy maktab vakillari, jumladan A. Marshall tomonidan taklif etilgan mikroiqtisodiy yondashuvlar zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyati samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ishlab chiqarish xarajatlari, qiymat nazariyasi, mehnat qiymati, kapital xarajatlari, klassik iqtisodiy maktab, neoklassik iqtisodiy maktab, doimiy va o‘zgaruvchan xarajatlar, mahsulot tannarxi.

В данной статье анализируется формирование и развитие понятия производственных затрат в экономической теории на основе взглядов представителей классической и неоклассической экономических школ. В исследовании освещены идеи Ксенофонта и Аристотеля об обмене, стоимости и равенстве товаров, теория стоимости труда А. Смита и Д. Рикардо, а также концепция относительных издержек производства. Также обосновано, что микроэкономические подходы, предложенные представителями неоклассической экономической школы, в том числе А. Маршаллом, имеют важное значение в повышении эффективности деятельности предприятий в условиях современной рыночной экономики.

Ключевые слова: издержки производства, теория стоимости, стоимость труда, капитальные затраты, классическая экономическая школа, неоклассическая экономическая школа, постоянные и переменные издержки, себестоимость продукции.